

6. Кузнецов П. Ф., Хохлов О. О. Етнокультурні зв'язки степового населення східної Європи за доби ранньої бронзи. *Археологія*. 2011. № 1. С. 3–11.
7. Круз С. И. Палеоантропологические исследования степного Приднепровья (эпоха бронзы). Київ: Наукова думка, 1984. 208 с.
8. Фаизулин А. А. К вопросу о роли детей и подростков в ямном обществе Волго-Уралья. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Исторические науки*. 2019. С. 117–126.
9. Фаизулин А. А. История изучения социальной структуры населения ямной культуры. Древний тургай и великаястепь: часть и целое. Сборник научных статей, посвященный 70-летию юбилею Виктора Николаевича Логвина. Костанай–Алматы. 2015. С. 369–374.

Зборовська Анна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ТАТУЮВАННЯ У НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОГО СИБІРУ РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ

Ключові слова: Алтай, ранній залізний вік, пазирицька культура, поховання, татуювання, семантика.

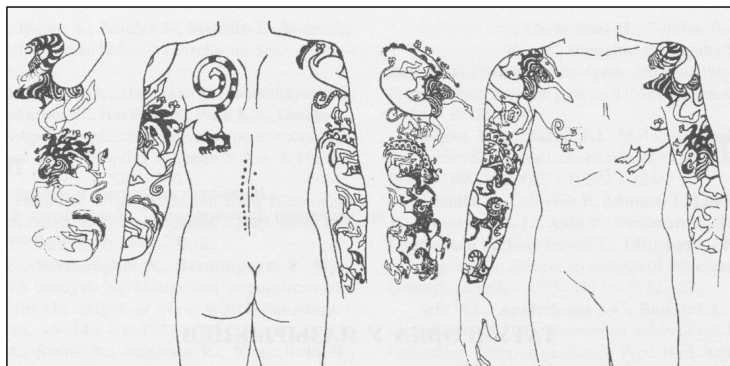
Keywords: Altay, Early Iron Age, Pazyryk culture, burial, tattoos, semantics.

Одним із давніх народів, що активно використовував татуювання, були споріднені зі скіфами племена раннього залізного віку, які проживали протягом VII–II ст. до р. х. в Центральній Євразії – на Алтаї, пов'язувані в науці з носіями пазирицької культури. Яскравими пам'ятками цієї культури виступають курганні могильники, серед яких найбільш відомими є Пазирицький, Берельський, Ак-Алаха III та Верх-Кальджин II. Про поширення практики татуювань у скіфоїдних племенах Південного Сибіру відомо завдяки особливостям тамтешнього клімату, а саме наявності зон зледеніння ґрунту, в умовах якого добре зберігається органіка, зокрема й рештки небіжчиків, що доходять до нашого часу у муміфікованому стані. Сьогодні відома презентабельна серія таких знахідок, аналіз яких дає змогу здійснити певні узагальнення.

Хімічний аналіз татуювань, виявлених на пазирицьких муміях, засвідчує використання натуральної сажі як барвника для нанесення зображень. Також було досліджено, що пігмент вводився у шкіру за допомогою голки або заточеної кістки. Тату наносилися на видних місцях, з урахуванням покрою одягу. Наприклад, пазирикці носили шуби, які підперезували, тому можна було приспустити плече і показати татуювання, або оголити торс, так продемонструвавши малюнком на тілі свою ідентичність. Утім С. Руденко вважає, що деякі татуювання пазирикці ноносили з лікувальною метою, наприклад, знайдена особа чоловічої статі з II Пазирицького кургану мала татуювання в формі цяток по обидва боки хребта, а також на гомілкостопях [3, 98]. Оскільки зазвичай у давній алтайській культурі були шаманські практики, то це є цілком імовірним.

Дані розкопок середини ХХ ст. давали підстави стверджувати, що татуювання наносили тільки представники найвищої соціальної верхівки: вожді, воїни, жерці. Наприклад, у 1948 р. у II Пазирицькому кургані археологом Сергієм Ру-

денком було знайдено мумію чоловіка з характерними татуюваннями, цей чоловік був представником еліти, тому група вчених зробила такі висновки. Але в 1993 р. під час розкопок кургану Ак-Аллаха III була виявлена особа жіночої статі, яка була представницею так званої середньої знаті (більш відома як принцеса Укока), а вже в 1991 р., коли було знайдено татуювання на тілі чоловіка в рядовому похованні, тобто це була абсолютно звичайна людина за своїм соціальним становищем, тоді вже твердження про носіння тату виключно елітами та виключно чоловіками було спростоване. Натомість можна стверджувати таке: що вищий соціальний стан мала людина, то більш фантастичні малюнки (в більшості тварини) були зображені на її тілі. Це можна побачити на прикладі знайденого у 1948 р. пазирицького вождя, у якого були татуювання по всьому тілу (рис. 1).

*Рис. 1. Татуювання чоловіка з кургану II могильника Пазирик.
Графічна реконструкція Е. В. Шумакової [4]*

На його плечах були зображення грифо-оленів, тигрів, барсів. Під серцем він мав зображення оленя з перекрученим тулубом, з дзьобом грифона і довгим котячим хвостом. Фантастичні звірі та їхнє розташування на тілі були не випадковістю, вони свідчили про поважний статус особи, а також у уявленні тогочасних людей наділяли силою, спритністю, відвагою носія таких зображень.

Також у вождя татуюванням були покриті обидві ноги, на одній було зображення п'яти копитних тварин, що йдуть у ряд, а на іншій – риба.

Часто на муміях трапляються зображення півня на великих пальцях, таке зображення було і у скіфського вождя. Великий палець для татуювання, знову ж таки, був вибраний не випадково: по-перше, в уявленні шаманів великий палець був ніби втіленням усього організму, тотожний людині, а також у давніх людей великий палець викликав фалічні асоціації. Щодо зображення півня – то півень у багатьох культурах і мовах є символом дітородження, шлюбних зв'язків і под. [2].

Можна стверджувати й про те, що кількість татуювань переважно залежала від віку особи: що старша, то більше татуювань; перші татуювання у пазириків були складником обряду ініціації, про що натякає наявність татуювань на тілі молодих людей (тобто тих, що померли молодими).

Загалом у стародавньому світі татуювання наносилися згідно з певними релігійними переконаннями і практикувалися далеко не всіма народами. Напри-

клад, в античній культурі про татуювання не могло йтися, оскільки ідеалом краси у греків та римлян вважався баланс чистого розуму та чистого тіла [1, 20–21]. Натомість у скіфів, навпаки, татуювання були ознакою сили, навіть якоїсь магичної чи енергетичної (оскільки в тих регіонах існували шаманські практики). Пазирицьке мистецтво, зокрема татуювання, – унікальне явище для відповідного хронологічного періоду. Наприклад, у сусідній і синхронній пазирицьким старожитностям культурі Сінцзьян теж зафіксовані мумії з татуюваннями. Але ці тату покривають менші ділянки тіла, а зображення мають характер геометричних візерунків за відсутності подібних пазирицьким фігуративних образів. Відтак татуювання культури Сінцзьян поступаються пазирицьким у сенсі майстерності.

Джерела та література

1. Кастеллані А. Соціальна історія татуювань / пер. з італ. Г. Залевської. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2022, 184 с.
2. Козак В. Готи, арії, гуни, скіфи та інші предки: історія скіфських татуювань. Пазирицькі мумії. URL: http://predky.blogspot.com/2016/03/blog-post_19.html
3. Полосьмак Н. Татуировка у пазырыкцев. *Археология, антропология и этнография Евразии*. 2000. № 4(4). С. 95–102. URL: http://old.archaeology.nsc.ru/ru/publish/journal/doc/2000/4/2000_044_095-102.pdf
4. Руденко С. Культура населения горного Алтая в скифское время. Москва; Ленинград: Изд-во АН СРСР, 1953. 402 с. URL: <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1953.htm>
5. Татуировки в пазырыкской культуре. URL: <https://youtu.be/QDxbxFlelGA>

Забавін В'ячеслав¹

Інститут археології Словацької академії наук

Небрат Сергій

Маріупольський державний університет

СЕРЕДНЬОВІЧНІ КАЗАНИ ІЗ КУРГАНІВ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

Ключові слова: *Північно-Східне Приазов'я, кургани, середньовічні кочівники, казани.*

Keywords: *North-Eastern Azov Sea region, mounds, medieval nomads, cauldrons.*

Під час розвідок археологічної експедиції Маріупольського державного університету на півдні Донецької області у 2021 р. було обстежено декілька десятків пам'яток археології, переважна більшість із яких – це кургани [3]. На відміну від поселенських пам'яток, випадкові знахідки (підйомний матеріал) на курганах трапляються досить рідко, але попри це, заслуговують уваги. Так, однією з категорій таких знахідок були уламки металевого посуду². У авторів є всі підстави стверджувати, що під час розвідок були знайдені уламки казанів середньовічних

¹ Робота виконана за підтримки Інституту археології Словацької академії наук та Плану відновлення Словаччини. This work was supported by the Institute of Archaeology, SAS and Recovery plan Slovakia, call code 09/03-03-V01.

² Усі металеві артефакти були знайдені шляхом візуального обстеження без допомоги металодетектора.